

MEHMET ÂKİF'İN TOPLUMUN DEĞİŞİM VE GELİŞİMİNE YÖNELİK FIKIH ANLAYIŞI

MEHMET ÂKİF'S UNDERSTANDING OF FIQH FOR THE CHANGE AND DEVELOPMENT OF SOCIETY

Ayten EROL¹

Öz

Kültür ve medeniyet tarihimizde gerek eserleri gerekse fikirleriyle uzun süre geniş kitleleri etkileyerek yaşadığı toplumun değişim ve gelişimine yön vermiş en önemli şahsiyetlerden birisi de Mehmet Âkif Ersoy'dur. O, dinin teorik boyutundan ziyade pratik/fikhî boyutu ile ilgilenmiştir. Âkif, İslâm dünyasının bütününde yaşanan ilim ve teknolojik gerilemenin ortadan kaldırılması için, mevcut din ve ilim anlayışının doğrudan Kur'an, Sünnet ve selef ulemasına dayanarak aklın ışığında ıslah edilmesini önermektedir. O'na göre, toplumun değişim ve gelişimi için insan, dinî-ahlâkî değerlerine sahip çıkarak, çağın getirdiği bilim ve teknolojiyi elde etmeye çalışmalıdır. O, dünya ve ahiretin bir denge içinde var olduklarını, birinin bir diğeri için feda edilmesinin yanlış olacağı görüşündedir. Âkif'in fikhî anlayışı, fikhî ilminin karakteristik özelliklerinden; din-ahlâk-hukuk bütünlüğünün yanı sıra dünya-ahiret bütünlüğü ile de örtüşmektedir. Âkif'e göre, toplumda beklenen ve özlenen değişim ve gelişim başarılı olması ve fikhî zamanın şartlarına uyması için öncelikli olarak fikhî doğru bir şekilde bilen ve fikhî anlayacak, anlatacak din adamlarının yetişmesi gerekmektedir. O'na göre, dinden kaynaklı yaşanan toplumsal problemler, dinin teorisinden değil, dindarın zihniyetinden diğeri bir ifade ile Müslümanların yanlış din/fikhî algısından kaynaklanmaktadır. Âkif, toplumun, dinî/fikhî birçok kavramı ve esasları yanlış anladıkları görüşündedir. Ne yazık ki bu görüş, günümüzde de inkâr edilemez bir gerçekliktir.

Anahtar Kelimeler: Âkif, İslâm dini, fikhî, toplumsal değişim, toplumsal gelişim, fikhî anlayışı

Abstract

Mehmet Akif Ersoy is one of the most important figures who has guided the change and development of the society in which he has lived for a long time by influencing the broad masses with both his works and ideas in our history of culture and civilization. He was interested in the practical and fiqh dimension rather than the theoretical dimension of religion. Akif recommends that the current understanding of religion and science be corrected in the light of reason based directly on the Qur'an, Sunnah and Salaf ulama in order to eliminate the scientific and technological decline experienced in the entire Islamic world. He asserted that, for the renewal and development of society, a person should strive to achieve the science and technology brought by the era, taking into account his religious and moral values. He was of the opinion that the world and the hereafter exist in a balance, that it would be wrong to sacrifice one for the other. Akif's understanding of fiqh coincides with the integrity of religion-morality-law, as well as the integrity of the world-hereafter, which is one of the characteristic features of the science of fiqh. According to him, in order to achieve the desired change and development in society and have the fiqh to comply with the conditions of the time, it is utmost necessary to train religious scholars who correctly know and apply fiqh. He believed that the social problems caused by religion are not caused by the theory of religion, but by the religious philosophy, in other words, by the wrong perception of religion/fiqh by Muslims. Akif believes that society misunderstands many religious/fiqh concepts and principles. Unfortunately, this opinion is also an undeniable reality today.

Keywords: Âkif, Islamic religion, fiqh, social change, social development, understanding of fiqh

¹ Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü, aerva95@gmail.com, ayten.erol@asbu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0787-4865

Giriş

Değişim, zamanla gözlenebilen, kalıcı olarak belirli bir toplum yapısı ve işleyişine etki etmekle birlikte, o toplumun geleceğine yönelik akışı değiştiren başkalaşma, beğenilmeyen bir durumdan daha iyi bir duruma geçme anlamına gelmektedir (Sargın, 2003, 2: 103). Bu anlamda toplumsal değişme, “toplumsal yapı ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağı ile bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumlarda belli bir süreç içinde görülen farklılaşma”(Akyüz, 1992, 270) olarak tanımlanmaktadır.

Özellikle belirtilmelidir ki eğer bir değişim, bir değere bağlı olarak meydana gelmişse burada bir gelişmeden söz edilebilir. Aksi takdirde, değerden kopuk olarak oluşan bir değişimde bozulma söz konusu olacaktır (Köse, 2014, 39). Bu nedenle bir hukuk sisteminin başarılı olabilmesi ve değişim ile ortaya çıkan problemlere çözüm üretebilmesi ancak ahlâkî ve manevî değerlere sahip olmakla mümkün olabilir. Nasıl ki insanın manevî yönünü oluşturan ruhu inkâr edilemezse, aynı şekilde bireyin diğer tüm varlıklarla ilişkilerini düzenleyen hukukun manevî yönü de inkâr edilemez. Aksi takdirde dengenin bozulması söz konusu olacak ve bu durumunda, sağlıklı bir insan veya toplum yaşamından söz edilemeyecektir (Gül, 2019, 5: 44). Bu nedenle, tarih boyunca insan hayatını etkileyerek, toplumsal değişimin, gelişimin ve medeniyet oluşturabilmenin en etkili faktörü din olmuştur. Aynı zamanda din, toplumsal yapıdaki değişmelerden de etkilenmektedir. Toplumun siyasi, kültürel ve sosyolojik yapısında artan farklılaşma, birey ve grupların dini tecrübelerinin gelişmesi ve zenginleşmesi yönünde değişikliklere sebep olabilmektedir (Wach, 1973, 19: 175). Dolayısıyla genellikle din-toplum ilişkisi karşılıklı etki esasına dayanmaktadır (Wach, 1987, 7). İslâm dini, insanlığın gidişatında çok önemli değişikliklerin yaşandığı bir süreçte gelmiş ve insanın iç ve dış dünyasını, fitratına uygun (Bkz. et-Tin, 95/4, er-Rûm, 30/30; Buhârî, ts., “Cenâiz”, 80, 93; Müslim, 1981, “Kader”, 22-25) yönde ve şekilde değiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda İslâm dini, köklü ve kalıcı bir yenilik ve değişimin adıdır.

İslâm dininin ibadet ve hukuk ilmi olarak fıkıh, Müslüman toplumlarda, İslâmî değerler ve prensipler çerçevesinde gerçekleşecek olan değişimin temel düzenleyici faktörüdür (Genç, 2019, Özet). Fıkıh ile toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi anlama ve fikhî değişimin gelişim yönünde olması ve fikhin amaçlarının toplumda gerçekleşmesi için, değişmeyen ilâhî hükümler ile değişebilen içtihadî ilke ve hükümlerin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece fıkıh, hem bireye hem de topluma istikrar bilinci kazandırmakta, değişebilen hükümler toplumsal değişimi, değişmeyen hükümler ve küllî kaideler ise toplum istikrarını sağlamaktadır (Karaman, 2020, 232; Erdoğan, 1994, 21; Gül, 32, 34).

Temel ilke ve hükümler açısından ilahî kaynaklı olan fıkıh ilminde, hükümlerin toplumsal gerçekliğe uygun bir şekil alabilmesi için fakihlere maksatlı olarak geniş bir alan bırakılmıştır. Fikhin bu beşeri yönü, toplumsal değişimin fıkha, fikhin toplumsal değişime etkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, İslâm’ın sosyal hayata yansımaları diğer bir ifade ile fikhî hükümlerin inşasında toplumsal gerçekliğin ve toplumsal değişimde fikhin rolü, toplumun değişimi ve gelişimi açısından önem arz etmektedir (Genç, 2019, Özet). Özellikle içinde bulunulan toplumsal şartlara, ihtiyaçlara, zaman ve mekânlara göre Hz. Peygamber’in uygulamalarının değişmesi (Detay için bkz. Şelebi, 2016, 37: 291-310) de fikhin toplumsal değişme ile ilgili ilişkisini göstermektedir (Paşa, 2017, 1: 62; Erdoğan, 77, 78). Çünkü fıkıh, insan fitratını korumayı esas alan bir toplum düzeni kurmayı ve toplumda ihtiyaç duyulan maslahatları elde etmeyi amaçlamaktadır (Şâtîbî, 1417/1997, 2: 20; Cüveynî, 1997, 2:79; İbn Âşûr, ts., 300; İbn Âşûr, 2013, 225). İşte bu amaç doğrultusunda fıkıh, toplumsal değişimin

neden olduğu keyfiliği ve eksikliği ortadan kaldıracak ve toplum düzeni için gerekli bilgi ve hükümlerin yürürlüğe girmesini sağlayacaktır (Gül, 33).

Öte yandan, insanoğlunun yaşamındaki değişimler dünya hayatını ve insanlık tarihini oluşturmakta, dolayısıyla değişen de, dünya hayatını değiştiren de insan olmaktadır. Çünkü değişim ve gelişim olgusunun öznesi olarak insan, düşünme, seçme ve karar verme yeteneği sayesinde hem kendi davranışlarını hem de içinde yaşadığı toplumu değiştirebilme ve bir medeniyet inşa edebilme gücüne sahiptir (Gül, 21).

Özellikle tefekkür eden, düşünen insanlar bir milletin beyni, halk ise o milletin vücudu kabul edilir. Beyin komuta edemediğinde vücut sağlıklı olamaz (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 7(1):103). Bu bağlamda, bir milletin kültür ve medeniyet tarihinde yer alan bazı kişiler, gerek eserleri gerekse fikirleriyle uzun süre geniş kitleleri etkileyerek yaşadığı toplumun değişim ve gelişimine yön vermişlerdir (*Fikriyât*, 2017). Bu kişilerin görüş ve düşünceleri ile sosyal problemlerin çözümü arasındaki ilişki doğru orantılıdır (Bodur, 1997, 13: 21; Öz, 2013, 18/30: 141). Dolayısıyla bu kişilerden birisi, İstiklâl Marşı ve Safahat şairi, yazar ve mütercim olan Mehmet Âkif Ersoy'dur.

Mehmet Âkif, içinde yaşamış olduğu toplumda herkes tarafından biliniyor gibi görünen olay ve problemlere farklı bir gözle bakabilmeyi başarmış bir edip, bir şair ve bir fikir adamıdır. O aynı zamanda, toplumsal şartların bireylerin yaşamını nasıl etkilediğini fark edebilen, bireysel problemlerin arkasındaki toplumsal nedenleri şiir diliyle ifade etmiş, olayları genel bir bakış açısıyla ortaya koyabilmiş bir Osmanlı aydınıdır (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 99). Dolayısıyla, realist bir şair olmanın yanında idealist bir aydın olarak Âkif, yaşadığı toplumu çok iyi araştırıp incelemiş ve toplumun geri kalma sebepleri üzerinde oldukça fazla kafa yormuş, sosyal problemlere yönelik çözüm önerileri sunmuştur (Öz, 2013, 140; Durak, 2016, 37/2:153).

Bu çalışmamızda, Mehmet Âkif'in, yaşadığı dönemde toplumun dinî/fikhî durumu, fikhî kaynaklara bakışı, insana ve yaşama dair fıkıh anlayışı başta olmak üzere, O'nun yaşadığı toplumda yanlış din/fıkıh anlayışından kaynaklı toplumsal problemlere bakışını da kapsayan, toplumun değişim ve gelişimine yönelik fıkıh anlayışı imkânlar nispetinde ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Mehmet Âkif'in Yaşadığı Dönemde Toplumun Dinî/Fikhî Durumu

Osmanlı devletinin son zamanları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, Mehmet Âkif'in yaşadığı dönemi kapsamaktadır. O'nun yaşadığı ve toplumsal etkileşim içerisinde bulunduğu Osmanlı Devleti, dinî değerler ve geleneklerine bağlı bir toplumdur. Toplumun genel anlayışına ve işleyişine İslâmî değerler hâkim durumdadır. İslâmî kültür ve düşünce sisteminin mensubu olarak Osmanlılar, İslâmî kurallara göre yaşayan bir toplumdur. Bununla birlikte, toplum içerisinde farklı kültür ve etnik gruplardan oluşan kesimler de yaşamaktaydı. Dil ve kültür birliği tam olarak sağlanmamış olsa da, dinî inanç ve değerler noktasında, ortak bir toplumsal şuura sahip oldukları söylenebilir (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 103). Ancak reform ve rönesans hareketlerinin etkisiyle Batı'da siyasî yönetimlerde, dinin ve kilisenin etkisini azaltma gayreti sonucunda ortaya çıkan problemler, sadece Batı'yı değil, bilimde geri kaldığını fark ederek genç beyinleri Batı'ya gönderen Osmanlı'yı da olumsuz etkilemiştir. Öyle ki, o dönemde bazı aydınların, toplumun geri kalmışlığının sebebinin dinde görmeleri nedeniyle, dinden uzaklaşmalarını görmek mümkündür (Kodalak, 2018, 331). Çünkü Batı'da gelişen sanayi, ticaret, teknoloji ve pozitif bilimlerin ön plana çıkarılması sonucunda, kilisenin bu gelişmelere uyum sağlayamayıp aksine karar çıkarması, bu dönemde Batı'lı ilim adamları tarafından ilim ile dinin çatışması olarak görülmüştür. Bu düşünce, özellikle yeni gelişen bilim ve teknolojileri öğrenmek için Batı'da bulunan Müslüman gençler tarafından, din ile

ilimin birbirinden ayrılması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Müslüman olmalarına rağmen bu gençler, İslâm dini ile Hıristiyanlığı birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip iki ayrı din olarak görememiş, İslâm'ın gelişen ilim ve teknolojilere karşı olamayacağını, aksine bunu teşvik edici olduğunu bilememişlerdir. Bu nedenle de gerek eğitimleri sırasında gerekse memleketlerine döndükten sonra, ilim, sanayi ve teknoloji olarak gelişip ilerleyebilmek ve Batı seviyesine ulaşabilmek için, hukuk da dâhil, her şeyin Batı'dan alınması gerektiği fikrini savunmuşlardır (Uzunpostalcı, 2003, 2: 11). Bütün bunların sonucunda, Müslümanlar arasında Batı'ya karşı büyük bir hayranlık ve bundan beslenen olumsuz duygular etkili olmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra Müslümanlar, Batı dünyasının oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri ile çok yönlü olarak, dilli, ilmi ve fikri saldırılarına maruz kalmışlardı. Bu dönemin, İslâm dünyası ve onun temsilcisi konumunda olan Osmanlı Devleti'nin en buhranlı ve bunalımlı zamanları olduğu söylenebilir (Öz, 2013, 142-143).

Âkif'in yaşadığı bu dönemde toplum; bir taraftan modernleşme hareketlerinin görüldüğü Tanzimat ile Batı'lı değerler, diğer taraftan geleneksel ve dinî kurumlar olmak üzere iki farklı anlayışı barındırmaktadır. Dolayısıyla, toplumda İslâm kültürü ile Batı kültürü arasındaki farktan kaynaklanan uçurum bulunmaktadır. Bireysel ve toplumsal farklılıkları bir gerçek olarak kabul eden İslâm düşüncesi, toplumda sevgi, saygı ve dayanışmayı öngörürken, Batı düşüncesinde daha çok bireysellik ön planda yer alıp, toplumsal dayanışmanın ihmali söz konusudur. Açıkça ifade edilirse, Batı'nın modernleşme sürecinden etkilenen Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı, özellikle dinî-ahlâkî değerlerin ihmali ile çok zarar görmüş ve böylece kendi gündemini belirleyen değil, Batı'nın gündemini takip eden vahim bir duruma düşmüştür (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 103).

Öte yandan söz konusu dönemde halkın bir kesimi, birey ve toplum olarak geleneklere, bidatlere boğulmuş ve kendilerine hiçbir dinamizm kazandırmayan bir dindarlık anlayışına sahiptir. Kimileri ise, İslâm'ın esaslarında değişiklikten ve onu bu şekilde çağa uydurmaktan yanadırlar. Medreselerde ise din konusunda nakille yetinildiği ve yeni fikirler üretilemediği için dinî ve fikhî yaşam hayata geçirilememektedir (Kodalak, 2018, 331). Ayrıca, medreselerde öğrencilere okutulan fıkıh kitaplarında yer alan hükümleri ezberleyen kimseler fakih olarak değerlendirilmekte, fıkıh ilminin, zaman ve durumlara göre yapılacak müstakil içtihat çalışmaları ile gelişeceği gerçeği göz ardı edilmektedir. Böylece, fıkıh usûlü kuralları çerçevesinde asıl kaynaklardan içtihat yapma geleneği unutulmuş ve müstakil içtihat yapılması gerektiğini düşünen ilim adamları arasında bile, gerek içtihat kapısının kapalı olması gerekse bid'atçılıkla itham edilecekleri korkusu hâkimdir. Dolayısıyla, ilim adamlarının ne müstakil ne de bir mezhebe bağlı içtihat yapamamış olmaları gibi durumlar söz konusudur. İşte bütün bu durumlar, o dönemde fıkıh ilminin/İslâm hukukunun değişen ve gelişen şartlara ayak uyduramamasına neden olmuştur. Bu nedenle, Batı'da gelişen sosyal, iktisadi ve siyasi durumlar, başta Osmanlılar olmak üzere bütün Müslüman ülkeleri Batı'dan hukuk almaya mecbur bırakmıştır (Uzunpostalcı, 2003, 2: 10).

Esasen Osmanlı'da 1869 yılında, dönemin ileri gelen hukukçularından oluşan bir heyetle 1851 maddelik "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"nin hazırlanmış olması, medreselerde yeni düzenlemeler yapılmış olmasının ardından, 1917 yılında Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin neşredilmiş olması, fikhî açıdan dönemin sevindirici olumlu gelişmeleridir. Ancak daha sonra bazı kimseler kasıtlı olarak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, kuruluşundan itibaren yüzünü Batı'ya çevirmesini fırsat bilerek, aslında İslâm hukukunun diğer hukuk sistemlerinden ayrılmasını sağlayan özelliklerinden sayılabilecek, *boşanma* ve *mirasta farklı pay alma* ... gibi kurumlarını tenkit etmişlerdir. Bununla birlikte laiklik hücumlarının da etkisi ile, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu olduğu gibi tercüme edilerek alınmıştır. Bunun sonucunda da, başta Mecelle olmak üzere, kendimize ait ne varsa hepsi kaldırılarak fıkıh kitaplarına havale edilmiştir (Uzunpostalcı, 2003, 2: 11).

Karaman; “tanzimat’tan önceki aksaklıkları, yani uygulama ve düzenlemelerin İslâm’ın bağlayıcı hükümlerine ters düştüğü noktaları, şuurlu ve planlı bir laikliğe temayül yerine siyasî ve şahsî sebeplere dayanan cüzi ihmaller ve sapmalar olarak değerlendirmek gerektiğini” (Karaman, 1996, 13: 1-14, 12) ifade etmektedir.

Toplumun fikhî yönden değişim ve gelişimine en büyük engel olan bütün bu durumları Çalış, şu şekilde değerlendirmektedir: “Yirminci asrın başlarında fikhin önü kesilmiş, kökleriyle bağı koparılmış, yaşamasına, kendisini geliştirmesine ve yeni durumları bünyesine dâhil ederek çözümler geliştirmesine müsaade edilmemiştir. Bu şekilde fikhin önü kesilmemiş olsaydı, tabii seyri içerisinde kendisini yenileyerek gelişecek ve muhtemelen, faiz, gayri mütekavvim mal telakkisi, zinanın haram oluşu, sütkardeşle evlilik yasağı gibi nassa dayalı bazı yasaklar dışında, bugünkü hukuk telakki ve düzenlemeleriyle örtüşecekti” (Çalış, 2020, 1: 244).

Nitekim o dönemde, müstemleke durumunda bulunan İslâm ülkelerinin, Batı’yı tanıyarak yetişen ilim adamları, yapılan bu uygulamaları doğru bulmuyorlar ve gittikçe İslâm’dan uzaklaşma olarak değerlendiriyorlardı. Onlar İslâm medeniyetinin varlığını, gelişen Batı dünyasının medeniyetine karşı bir alternatif olarak görüyor ve ona sahip çıkılması gerektiğini düşünüyorlardı. Özellikle bunlar, kendi varlıklarını İslâm medeniyetine bağlı kalarak devam ettirebileceklerini ve böylece Batı emperyalizmine karşı koyabileceklerini düşündükleri için, İslâm’a ve İslâm fikhine sahip çıkmışlardır (Uzunpostacı, 2003, 2: 11).

İslâm âleminde 19. asrın sonlarından başlayarak 20. asırda da devam eden söz konusu dönemin temsilcilerinden biri olarak Mehmet Âkif, şiirlerini toplumu aydınlatmak için bir araç olarak kullanmış ve çağdaşlaşma, kalkınma, batılılaşma gibi konuların tartışıldığı dönemde, yanlış anlaşılan, anlamlandırılan ve uygulanan din hakkında kendine özgü fikirlerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, O’nun geçmiş ve gelecek arasında sağlam köprüler kurarak, İslâm’ın ve İslâm fikhinin yaşayışımıza yeniden uygulanması için başlatılan çalışmanın öncü şahsiyetlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

2. Mehmet Âkif’in Fikhî Kaynaklara Bakışı

Mehmet Âkif, birey ve topluma hayat veren İslâmî düşüncenin rehberliğinde geliştirilen teorilerin, diğer bir ifade ile fikhin alanına giren mükellefin fiillerinin, yani insan davranışlarının tâbi olduğu “şer’î ameli hükümlerin” (Zeydân, ts., 9) doğru bir şekilde pratiğe aktarılması ile toplumsal değişim ve ilerlemenin mümkün olabileceğine inanmış bir aydındır (Öz, 2013, 18/30: 153-154; Bodur, 1997, 13:23).

Âkif, İslâm hukukunun/fikhin temel kaynakları olan Kitap, Sünnet ve icmâ’ın yaşadığı toplumdaki Müslümanlar arasında işlevini yitirmiş olduğundan dert yanmakta ve Müslümanların fikhî temel kaynaklardan kopmuş olmaları hususundaki rahatsızlığını şu mısralarıyla dile getirmektedir:

“Kitab’ı Sünnet’i, icmâ’ı kaldırıp attık;

Havassı maskara yaptık, avamı aldattık.

Yıkıp, Şeri’ati, bambaşka bir bina kurduk.”(Ersoy, 1989, 336).

Öz itibarıyla fikh ilmi, insanı ve toplumu Allah’ın buyrukları istikametinde yönlendirmek ve değiştirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe dikkat çekmek isteyen Âkif:

“Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı,

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslâm’ı” (Ersoy, 1989, 495; 2016, 551) mısralarıyla, toplumda yaşanan din anlayışının, değişen çağdaş sosyo-kültürel şartları açıklamakta zorlandığını farketmiş, bu nedenle İslâmî değer ve hükümlerin çağın şartlarına göre yeniden

yorumlanmasını ve dinin aslî şekliyle yeniden topluma hâkim olmasını savunmuştur. Özellikle, dönemin bir kısım aydınlarınca, dinden bağımsız, dinin saf dışı bırakıldığı toplum düzeni arayışlarına karşı çıkararak, geçmişten günümüze en gelişmiş toplumların sağlam bir din duygusuna sahip olduklarını dile getirmiştir (Bayyigit, 1999, 8: 57).

Âkif'e göre, İslâm dünyasının bütününde yaşanan ilim ve teknolojik gerilemenin mutlaka ortadan kaldırılması gerekmektedir. O, bu problemi ortadan kaldırmak için, mevcut din ve ilim anlayışının doğrudan Kur'ân ve Sünnet'e ve hatta İslam'ın ilk asırlardaki yapısına, yani selef ulemasına dayanarak aklın ışığında ıslah edilmesini ve selef gibi yeni çözümler üretebilmenin önemini de vurgulamıştır (Bağlıoğlu, 2016, 21: 31).

Özellikle, Kur'ân'ın anlam ve tefsiriyle/yorumuyla yakından ilgilenen ve kökü geçmişte, gözü gelecekte olan bir aksiyon insanı yetiştirme çabası güden Âkif (İmamoğlu, 2016, 45: 24) bu çaba doğrultusunda, fıkıh ilminin başlıca iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaşan İslâm toplumunu tekrar bu iki ana kaynağa döndürmek ve dini, bid'at ve hurafelerden arındırmak suretiyle toplumsal değişim, dönüşüm ve gelişimin sağlanabileceği görüşündedir.

Ne yazık ki, Âkif'in toplumun değişim ve gelişimine yönelik bu fıkıh anlayışı, pek çok kişi tarafından doğru anlaşılmamış ve reformcu gösterilmek istenmiştir. Buna da özellikle, O'nun medreseleri ve yaşadığı dönemde din âlimi geçinenleri tenkit etmesi ve yedi yüz yıl önce yazılmış eserlerin bugünün ihtiyacına cevap veremeyeceği şeklindeki görüşleri etkili olmuştur. Âkif'e göre asıl problem, yanlış bir İslâm anlayışının ortaya çıkması ve aydınların dinden kopmalarıdır. Çünkü gerçeğin aslı hurafelerle örtülmüş olduğu için, Müslüman denilen toplumun çoğu gaflet içinde ve doğru İslâm anlayışından yoksundur. Bu nedenle, İslâm'ı aslı şekliyle yeniden gündeme getirmeye çalışmış olan Âkif'e göre tek çare, asıl kaynağa yani Kur'ân'a dönmektir (Kodalak, 2018, 331). O, şu mısraları ile bunu açıkça dile getirmektedir:

“Demek: İslâm'ın ancak namı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma;

Rücû' etsinler artık Müslümanlar Sadr-ı İslâm'a” (Ersoy, 1989, 390).

Sadr-ı İslâm'a dönmek yani İslâm'ın temel ve asıl özellikleri ile yeniden ortaya konularak, ilhamı Kur'ân'dan alarak bugüne seslenmek, doğruymuş gibi gösterilmeye çalışılan ve dine bulaştırılmış olan bidat ve hurafeleri temizlemektir. Böylece Âkif, toplumun değişim ve gelişimine yönelik olarak, İslam'ın/fıkıhın, kaynağından doğru bir şekilde öğrenilmesini ve öğrenilenin de acilen hayata geçirilmesini vurgulamaktadır. Ancak O, Kur'ân'ı sadece belli zamanlarda aklına getiren insanları eleştirmekte ve Kur'ân'ın, insanlığa yaşamı boyunca yol gösterici bir rehber olması için gönderilmiş olduğunu şu dizelerle ifade etmektedir:

“Lafzı muhkem, yalnız anlaşılan, Kur'ân'ın;

Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mânânın;

Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;

Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin;

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!” (Ersoy, 2016, 2014-2015).

Öte yandan, Âkif'in yalan hadis rivayetini, toplumun yanlış yola yönlendirilmesi, dine hurafeler katılması, Kur'ân'ın ayaklar altına alınması ve şeriatın kirletilmesi açısından büyük bir tehlike olarak gördüğünü (Kaya, 2009, 90) şu mısralardan açıkça anlamak mümkündür:

“Kolay mı ümmeti idlâl edip sefil etmek?

Kolay mı dîni hurâfât içinde inletmek?

Niçin Kitâb-ı İlâhî'yi pâyimâl ettin?

Niçin Şerîat'i murdar elinle kirlettin?

Çıkıp tepinmeye yok muydu başka bir sâha?

Nedir salladığın çifte, Kâ'betullâh'a?

Herif! Şu millet-i ma'sûmeden ne isterdin,

Ki doğru yol diye tuttun, dalâli gösterdin” (Ersoy, 1989, 337; 2016, 344-345)!

Bununla birlikte iyi niyet ve sevap amacıyla yalan hadis rivayet edildiğinin söylenmesine çok sinirlenen Âkif, Hz. Peygamber'in; “مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُنْعِمًا فَلْيُنَبِّئُوا مَعْدَهُ مِنَ النَّارِ/Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın” (Buhârî, ts., “İlim”, 38) hadisi bağlamında, yalan hadis rivayet etmenin cezasının Ahiret'te karşılık bulacağını şu mısralarla dile getirmektedir:

“Cihânı titretiyorken nidâ-yı <Men kezebe...>

İşitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:

Lisân-ı pâk-i Nebî'den yalanlar uyduruyor;

Sıkılmadan da <sevâb işledim> deyip duruyor!

Düşünmedin mi girerken Şerîat'in kanına?

Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?

Sevâb ümîd ediyor ha! Deyin ki nâmerde:

Sevabı sen göreceksin huzûr-i mahşerde” (Ersoy, 1989, 336-337; 2016, 343-344).

Âkif'in toplumun değişim ve gelişimine yönelik fıkıh anlayışına göre, fıkıhın zamanın şartlarına uyması için öncelikli olarak fıkıhı doğru bir şekilde bilen ve fıkıhı anlayacak, anlatacak din adamlarının yetişmesi gerekmektedir. Ancak o zaman toplumda beklenen ve özlenen değişim ve gelişim başarılı olabilir (Ersoy, 1989, 45). Diğer bir ifade ile fıkıh nosyonuna sahip olan Âkif, insanların önce yetiştirilmesi, sonra da bunların eliyle, milletin aydınlatılması isteği ile hareket etmiştir. İlhamını tamamen Kur'ân ve Sünnet'ten alarak, gerektiği yerlerde kullanmıştır. O, hiçbir zaman batıl inanışlara uymamış, akıl ve mantığa ters düşen şeylere inanmamıştır (Ersoy, 1989, 46). Çünkü Âkif, akla önem verip, içtihadın kullanımını sağlamak, taklidi ve hurafeleri reddederek, din eğitimi ve hukuk sistemini ıslah etmek istemiştir. Bu nedenle bireyin özgürlüğü ve toplumun birlik beraberliğini sağlamaya yönelik pek çok hususta fikirler ileri sürmüştür.

Bu bağlamda, Âkif'in toplumsal değişim ve gelişimle ilgili fikir ve görüşleri, fıkıh ilminin toplumsal değişimlerde ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verme ve yeni problemlerin çözümü için içtihat metotları geliştirerek, toplumsal değişime uyum sağlayabilme hedefiyle örtüştüğü söylenebilir. Çünkü Âkif, Kur'ân ve Sünnet'in ışığında zamanın ve şartların değişmesi ile ortaya çıkan sorunları çözmek (Bkz. Erdal, 2018, 13: 213-231) amacıyla müçtehitlerin yaptığı eylem (Detay için bkz. Apaydın, 2000, 21: 432) olarak içtihadı vurgu yapmaktadır. Böylece, Âkif, kıyamete kadar varlığını devam ettirecek olan bir içtihat

kapısının, Kitab'ı, Sünnet'i ve icmâ'ı doğru anlayacak ilim ehli aksiyon insanlarına açık olduğunu göstermek istemiştir (İmamoglu, 2016, 24). Bu isteğini de şu mısralarla dile getirmektedir:

“Kilitlidir kapı “ümme duhât” için, amma
Kıyâm-ı Haşr'e kadar ictihâd eder “ulemâ”.
Evet, şerâiti mevcut olunca insanda;
Ne kaldı men' edecek ictihâdı, meydan da?
İle'l-ebed yetişir müctehid bu ümmetten;
Şu var ki; çıkmalı ferda-yı nûra zulmetten”(Ersoy, 1989, 339-340).

Âkife göre, toplumun değişim ve gelişimi ancak İslami/fikhî düşünce donuklaştırılmadan, köklere yeniden dönüp, zamanın gerçekleri göz önünde bulundurmak suretiyle gerçekleşebilir. Ona göre, İslâm medeniyetinin çökmesi ve toplumun fikhî yönden gelişiminin önündeki en önemli engellerden biri dini ilimler ile akli ilimlerin ayrı tutulmasıdır. Bu nedenle Âkif, Hz. Peygamber'in vahiy ile akli birlikte etkin kılarak, İslâm fikhînin doğru anlaşılması ve yaşanması için en mükemmel örnek olduğu görüşündedir. O'na göre, Müslümanların bu örnekliliği, diğer bir ifade ile Kur'ân-ı Kerim'i, Sünnet'i ve akli birlikte etkin kılarak, İslâm fikhîni hayata geçirmeleri gerekmektedir (Bağlıoğlu, 2016, 21: 37).

Âkif'in fikhî anlayışına göre, asırlar geçtikçe din yeni bir biçimde gelişmektedir. Dinî alanda yenilenme ise dinin dışına çıkmadan, sürekli olarak değişen, yenilenen zamanlarda, mekânlarda ve şartlarda dindar olmanın ihtiyaçlarını karşılamaktır. Nitekim tarih boyunca da bu şekilde olmuş ve İslâm fikhî diri bir fikhî olarak başlamış ve geçirdiği tarihi dönemlerde de bu özelliğini korumuş ve içtihat vasıtasıyla dinamizmini devam ettirmiştir (Bağlıoğlu, 2016, 21: 35).

Nitekim Muâz b. Cebel'in Yemen'e gönderilmesiyle ilişkilendirilen rivâyetlerden en meşhuru olarak Hz. Peygamber'in ona nasıl hükmedeceğini sorduğundan bahseden “Muâz b. Cebel hadisi” (Bkz. Ahmed b. Hanbel, 1982, 36: 382, 416; Tirmizî, 1998, “Ahkâm”, 13/3), fikhî açıdan içtihat kapısını açmış olması yönüyle toplumun değişim ve gelişimine yönelik içtihadın teşvik edilmesine delil teşkil etmektedir.

Karaman'ın ifadesiyle “On beş asır önce insanların yaratılıştan hür, eşit ve birtakım hak ve yükümlülüklerle ehil olduğunu dünyaya ilân eden bir sistemin hukuku olan fikhî, yalnızca bu sistemin müminlerine değil, insanlığa sunacağı değerler vardır. Bu katkının gerçekleşmesi Müslümanların yeniden ictihad çağını yaşamalarına bağlıdır” (Karaman, 1996, 13: 14). Bu bağlamda fikhî ilmine göre, bir hüküm kaynağı olarak içtihadın, müctehitlerin karşılaştığı her yeni olayda gerçekleştirilmesi ve içtihadın sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir (Âmidî, ts., 4: 233; İbn Hacib, 1326, 2:307).

Toplumsal değişim sonucunda hükümlerin değişeceği hususu Mecellede; “Ezmanın teğayyuru ile ahkâmın teğayyuru inkâr olunamaz” (Ali Haydar, 1991, 1: 43; ez-Zerkâ, 1989, 2: 227) şeklinde kural haline getirilmiştir. Hatta fikhî ilmine göre, içtihadî olan bilginin yanlış olma ihtimali söz konusu olacağından bu şekilde verilecek hükmün ancak zannı galip olduğu benimsenmiş (Cessâs, 1994, 4: 17) ve değişen zaman ve şartlara paralel olarak, bu bilginin yenilenmesinin gerektiği kabul edilmiştir (Şa'bân, 1996, 353). Dolayısıyla içtihat kavramı, İslâm hukuku/fikhî tarihimizde yenileşmenin temel ilkelerinden birisidir. Nitekim İmam Şâfi'nin (ö. 204/819); “insanın karşılaştığı her bir meseleyle ilgili Allah'ın mutlaka bir

hükümü vardır. Bu hüküm açıkça belirlenmişse ona aynen uymak gerekir, eğer hüküm açık değilse içtihat yoluyla keşfedilir” (Şâfiî, 1399/1979, 477) sözü bunu ortaya koymaktadır.

Karaman'a göre, fıkıh, birey ve toplum yaşamındaki bir takım ilişkileri düzenleyip, değişmez ilâhî hükümlerle, değişen toplum şartları arasında bağ kurmaya ve ortaya çıkan yeni problemleri bu çerçevede çözümlenmeyi mümkün kılmaktadır. Bunun temelinde ise fikhın, her mesele için bağlayıcı bir hüküm koymaktan ziyade, geniş çerçeveli hükümler getirip zaruret ve kamu yararına uyulmasına imkân vermiş ve içtihadı geniş bir alan bırakmış olması yatmaktadır (Karaman, 1996, 13: 13).

Bu bağlamda Âkif, içtihat kapısının hiçbir zaman kapanamayacağını, içtihat kapısının kapandığının söylendiği tarihten sonra bile birçok müçtehidin yetiştiğini ifade etmektedir. “Zamanın değişmesi ile hükümler de değişir” düşüncesinde olan Âkif'e göre, bu hususla ilgili ilk zamanlarda müçtehitler üzerlerine düşen görevleri yerine getirerek, toplumun problemlerini çözmüşlerdir. Ancak daha sonra Müslümanlar, ilk dönem müçtehitlerini örnek almadıkları için, İslâm hukukunun/fikhın, nesh edilmiş bir kanunlar manzumesi durumunda kalmasına neden olmuşlardır. Bu nedenle toplumun problemlerine çözüm üretebilmek için Âkif, selef-i salih ve akli ilimler dikkate alınarak içtihat yapılmasını ve doğrudan vahye başvurulmasını öngörmekte (Bağlıoğlu, 2016, 21: 35) ve içtihat yapabilecek kişilerin kendilerinde bulundurmaları gereken şartları da şu mısralarla sıralamaktadır:

“Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı sağlam anlayacak;

Hilâf'ı yoklayacak, ihtiyâcı kollayacak.

Ne ictihâdı yapar, yoksa bir alay-zimmî

Kadar nasîbe-i fikhîsi olmayan ümmî?

Ya ictihâda nasıl kalkıyor bu sersemler?

O ictihâda ki dünya kadar ulûm ister!”(Ersoy, 1989, 340).

Âkif, fıkıh usûlüne göre mutlak içtihadın şartlarını taşımadığı halde, içtihadı kalkışanları “zıptıkçı” olarak nitelendirmiştir (Kaya, 2009, 92).

“Şu pis bataklığı bir kere mahvedin, kurutun.

Kolay değil bu da, lâkin büyük vukûf ister;

Düşünce yoksulu, zıptıktı müçtehidler eğer,

Dalarlarsa o rezîl ictihâda bermu'tâd;

Olur, zavallının âtîsi büsbütün berbâd!”(Ersoy, 1989, 338) mısralarından da Âkif'in mutlak içtihadın şartlarını taşımadığı halde, içtihadı kalkışanları dinin/fikhın geleceği için büyük bir tehlike olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

3. Mehmet Âkif'in İnsana Dair Fıkıh Anlayışı

Fıkıh ilminin birinci kaynağı Kur'an'ın en temel özelliği insanı muhatap alması, toplumsal mesajlarında da insanoğlunun sorumluluğunu ön planda tutmasıdır. İnsanı yaratılmışların en üstünü ve en güzel şekilde yaratılmış (et-Tîn 95/4) olduğunu ifade eden Kur'an'a göre, “insan başıboş ve amaçsız değil (el-Kıyâme 75/36) aksine yüce gayeler için yaratılmıştır” (ez-Zâriyât 51/56). Yüce gayelerle yaratılmış insanın en yüce gayesi ise Yaraticısını tanımak, O'na itaat etmek ve iradesi doğrultusunda bir hayat yaşamaktır. Bu bağlamda, Mehmet Âkif'in bir toplumun değişim ve gelişiminde temel unsur olan insana bakışının, fikhî anlayışla örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Kur’ân-ı Kerim’in; “*Andolsun ki, insanoğlunu onurlu/değerli/izzetli kıldık. Onları karada ve denizde (farklı araçlarla) taşıdık, onları temiz şeylerden rızıklandırdık. Ve onları, yarattığımız birçok varlıktan (belirgin şekilde) üstün kıldık*” (el-İsrâ, 17/70) âyeti bağlamında insanın mahiyeti ve diğer varlıklardan daha üstün oluşunu Âkif, “İnsan” başlıklı şiirinde şu mısralarla dile getirmektedir:

“Haberdar olmamışsın kendi zâtından da hala sen,
‘Muhakkar bir vücudum.’dersin ey insan, fakat bilsen.
Senin mahiyetin hatta meleklerden de ulvîdir.
Avalim sende pinhandır, cihanlar sende matvîdir.
Zeminlerden, semalardan taşarken feyz-i Rabbâni
Olur, kalbin tecelli-zar-ı nûr-i Yezdâni.
Musaggar cirmin amma gâye-i sun’-i ilahisin ...(Ersoy, 1989, 338, 122; 2016, 89).
Hakîm-i fitratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun
Esirindir tabiat, dest-i tesirindedir eşya;
Senin ahkâmının münkadıdır, mahkûmudur dünya” (Ersoy, 1989, 122; 2016, 90).

Bu şiirde Âkif, insanın mahiyetinin meleklerden bile ulvî ve kâinatın insanda gizlenmiş bir sır olduğunu, diğer bir ifade ile insanın Yüce Allah’ın bir sırrı olduğunu bütün kâinatın insanın hizmetine verildiğini vurgulamaktadır. Böylece Âkif’in, insanı yücelterek, insanın “ben bir şey yapamam” düşüncesindeki yanlış inancını kırmaya çalışması (Bacaksız, 2008, 95) toplumun değişim ve gelişimine yönelik fıkıh anlayışını ortaya koymaktadır.

Âkif, hem beden hem de ruhî yapısı ile ideal insan neslini temsil eden Âsım’ı şu mısralarla dile getirmektedir:

“Ya kemikler ne salâbetli, ya etler ne katı:
Tepeden tırnağa, güya dolamışlar halatı,
İki üç katlı büküp bir çınarın gövdesine
Çok geniş dersin omuzlar, boy o nisbette uzun,
O ne mevzun kafadır, sonra ne sağlam bir boyun.
İki çam bölmesi kol, kim tutacak, kim bükecek?
O bileklerle o ellerse demirden daha pek
Bir şahâmetli temâşâ ki vücud ürperiyor
Âsım’ın savleti kuvvet mi sorar hiç adama?
Silkiyor dut gibi biçareyi sağdan, soldan” (Ersoy, 2016, 573).
Bununla birlikte Âkif, “Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz.

Bu yol ki Hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz” (Ersoy, 2016, 444); mısraları ile Âsım’ın tuttuğu yolu ifade etmektedir. Yine, “Doğrudan doğruya Kur’an’dan alıp ilhâmı,

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm’ı” (Ersoy, 2016, 551) mısraları ile de Âsım’ın amacını dile getirmektedir. Dolayısıyla Âkif, medeniyetin insanda başladığı, fakat insanın

medenî olurken aynı zamanda maneviyatını kaybetmemeye gayret etmesi gerektiği düşüncesindedir.

Nitekim: “Beşerin rûhunu tasmîm edecek karha budur;

Ne musibettir o: Tâûnlara rahmet okutur!”(Ersoy, 1989, 521; 2016, 590) mısralarından ise Âkif'in, insan ruhuna hitap etmeyen, dinî-ahlâkî değerleri dikkate almayan bir gelişme ve ilerlemeyi, “veba”ya rahmet okutacak bir tehlike olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Cirinlioğlu ve Tektaş, 2019, 106). Bu nedenle Âkif'e göre insanoğlu yeni bir şeyler üretirken kendi değerinin farkında olmalı, bilgide, teknikte ve teknolojidaki kazanımlarını öncelikle kendi çevresi, daha sonra da bütün insanlıkla paylaşarak medeniyete katkı sağlamalıdır (İmamoğlu, 2010, 21(3): 171).

Sonuç olarak Akif'in insana dair fıkıh anlayışının temelinde, insanın, özellikle dinine, diline, geleneklerine ve kültürüne bağlı kalması ve dinî-ahlâkî değerlerine sahip çıkarak, çağın getirdiği bilim ve teknolojiyi elde etmeye çalışmasının yattığı söylenebilir.

4. Mehmet Âkif'in Yaşama Dair Fıkıh Anlayışı

Fıkıh, dinin yaşamla buluştuğu dinamik ilişkiyi ifade eder (Köse, 2014, 35). Nitekim Kur'an'ı Kerim'de; “ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا نَزَّلْنَا مِنْ غُفُورٍ رَحِيمٍ /Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Orada, çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah'tan bir ikram olarak sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz” (el-Fussilet 41/31-32) buyurulmaktadır. Yine, Hz. Peygamber: “Sizin en hayırlınız, dünyası için âhiretini, âhireti için dünyasını terk etmeyendir” (el-Münâvî, 1418/1998, 6: 3185) buyurmuştur.

Gerek âyet-i kerimeden gerekse hadis-i şeriften anlaşılacağı üzere, İslâm dini dünya ile ahiret hayatının birlikte olduğu esasını benimseyerek, bunların aralarında adil bir denge kurmayı amaçlar. Diğer bir ifade ile İslâm dini, dünyayı ahiretin tarlası (Gazâlî, 1983, 114) olarak kabul eder. Bu durum insanın hayırına, maslahatına yöneliktir (el-Bakara, 2/29). Bu nedenle İslâm hukuku, diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak ihlal edilen bir kural karşısında sadece dünyevi değil, aynı zamanda uhrevi bir müeyyide de öngörür (Detay için bkz. Köse, 2014, 60-62). Hiçbir hukuk sisteminde bulunmayan bu durum, fıkıh ilminin karakteristik özelliklerinden birisidir.

Bu bağlamda, dünya ve ahiretin bir denge içinde var olduklarını, birinin bir diğeri için feda edilmesinin yanlış olacağı görüşünde olan Âkif (İmamoğlu, 2016, 45: 23), bu durumu şu mısraları ile ifade etmektedir:

“Hatâdır ahiretten beklemek dünyada her hayrı:

Öbür dünya bu dünyadan değil, hem hiç değil, ayrı.

Sen, ey sersem ki “üç günlük hayatın hükmü yok...” der de,

Sanırsın umduğun âmâdedir ferdâ-yı mahşerde;

Ne ekmiştin ki mahsul istiyorsun bir de ferdâdan?

Senin meşru olan hakkın: Bugün hüsrân, yarın hüsrân!

Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın

Ne hikmet vardı ibdâında hiç yoktan bu dünyânın?”

Nedir dünyaya gelmekten garaz gitmek midir ancak?

Velev bir anlamak hırsıyla olsun yok mu uğraşmak?
Bu âlem imtihan meydanıdır ervah için mâdâm,
Demek: İnsan değilsin eylemezsen durmayıp ikdâm.
Çalış dünyada insan ol, elindeyken henüz dünya;
Öbür dünyada insanlık değilmiş yağma gördün ya!
Dilinden âhiret hiç düşmüyor ey Müslüman, lâkin
Onun hakkında âtil bir heves mahsûl-ü idrâkin” (Ersoy, 1989, 381-382)!

İşte bu mısralardan da anlaşılacağı gibi Âkif, fıkıh ilminin karakteristik özelliklerinden biri olan dünya-ahiret bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Akif, şeriatın akla aykırı olduğu iddiasının şeriatın bilinmemesinden kaynaklandığını, bu ikisinin farklı olmadığını şu şekilde ifade etmektedir: “Zaten akıl ile şeriat başka başka şeyler değil ki...” (Şengüler, 2013, 9: 228). “İşte bizim şeriatımız akıl şeriatıdır. Dinimiz akıl dinidir. Biz ise aklın hükmünü bile ta’til ettik. Hayrımıza bir teklif vaki olsa, bakarız: Şeriata muvafık mı, muhalif mi? Neûzubillah: Bu hal şeriata ne büyük bühtandır? Şeriat’ın içerisinde makul olmayan ne var? Şeriat yalnız Ahiret için mi? Öyle olsaydı, Allah Müslümanları hiç dünyaya göndermez; “...elestü birabbiküm...” (Bkz. el-A’raf, 7/172) imtihanını atlatanları doğrudan doğruya cennete geçirirdi! Zaten en birinci felaketimiz burada başlıyor: Din ile dünyayı bir birinden ayırmışız. Hâlbuki bunlar başka başka şeyler değil...” (Şengüler, 2013, 9: 229-230).

Bütün bu ifadeleriyle Âkif, insan yaşamına yönelik olarak, dünya ve ahiretin bir denge içinde var olduklarını, birinin bir diğeri için feda edilmesinin yanlış olacağına dair fıkıh anlayışını ortaya koymaktadır.

5. Mehmet Âkif’in Yaşadığı Toplumda Yanlış Din/Fıkıh Anlayışından Kaynaklı Toplumsal Problemlere Bakışı

Yaşadığı dönemin toplumsal yapısından etkilenen Mehmet Âkif, toplumun bütün meseleleri ile olduğu gibi dinî/fikhî meseleleri ile de ilgilenmiştir. Özellikle geri kalmışlığın toplumsal ve dini nedenlerini şiir diliyle ifade etmiş, toplumsal problemlerin çözümüne ve toplumun değişim ve gelişimine yönelik önerilerde bulunmuştur (Öz, 2013, 18/30:140, 145).

Şüphesizdir ki, bir düşünürün fikirlerinin etkili olmasının en önemli ölçütlerinden birisi de savunduğu ilkeleri hayatına ne derece yansıttığıdır. Dolayısıyla, O’nun düşünceleri ve hayatı arasında bir bütünlük bulunmaktadır (Durak, 2016, 37/2:153). Şahsiyeti, fikirleri ve sanatıyla topluma rehber olmaya çalışan Âkif, “Osmanlılık”, “Türkçülük” ve “İslâmcılık” gibi birçok siyasi çatışmaların olduğu bu bir dönemde “İslâmcılık” idealine bağlı kalarak toplumdaki problemlere çözümler aramıştır (Bacaksız, 2008, 118).

Mehmet Âkif, toplumun değişim, gelişim ve ilerlemesini savunurken, bunun kendi dini ve kültürel değerlerimizi göz ardı etmeden, yapılması gerektiğini savunmuştur. O, değişimin sağlıklı bir şekilde sonuçlanmasının neticesini ise şu mısralarla ifade etmektedir:

“Çıkarmış olsak eğer, şimdi, kuvveden fi’le,

Kucaklaşır medeniyetle din tamamıyla (Ersoy, 2016, 347).

Mehmet Âkif’in içinde yaşadığı dönem, önemli sosyal ve ekonomik olayların meydana geldiği bir dönemdir. O, bu döneminin siyasi fikir akımlarının ortaya çıkardığı ayrılıkçı yaklaşımların sonuçlarını yakından görmüştür. Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde adlı eserlerinde yaşadığı şartların getirdiği sosyo-politik durumun da etkisiyle İslâm birliği idealini öne çıkarmıştır. Âkif, İslâm Medeniyetinin geçmişinin Batı

medeniyetinden her alanda daha üstün ve parlak bir medeniyet içerdiği anlayışını temel ilke olarak ortaya koymuş ve döneminde medenî gelişiminin önünde dinin/fikhın bir engel olarak görülmesi anlayışına karşı çıkmıştır (Durak, 2016, 37/2:153). Böylece Âkif, bir toplumsal gerçeklik olarak Batı akımlarının toplumu nasıl etkilemek istediğine ve kendi kişisel benliğini kazanamayan bireylerin algı ve düşüncelerinin de olgunlaşmayacağına dikkat çekmiş (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 100) ve gerçeği yansıtan tespitlerini şu mısralarla ifade etmiştir:

“Garb’ın efkârını mal etmeli Şark’ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya’ni:
İçtimai, edebî, hâsılı her mes’elede,
Garb’ı takli’ d edemezsek, ne desek beyhude.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zi’ra, o bela,
Bütün esbab-ı terakki’ mize engel hâlâ”(Ersoy, 1989, 239; 2016, 235).

Âkif’e göre, toplumun kurtuluşunun tek çaresi dindir ve O, dinin teorik boyutundan ziyade pratik/fikhî boyutu ile ilgilenmiştir (Öz, 2013, 18/30:143). Dinin teorisinin doğru bir şekilde anlaşılması ve pratiğe yansıtılması, diğer bir ifade ile dinin fikhî boyutunun yaşanması toplumsal kurtuluşu gerçekleştirecektir. Dolayısıyla, bir toplumsal kurum olarak dinin birey ve toplumun değişim ve gelişimine yönelik rolünü Âkif, dinin insanları bir arada tutmasını, etrafına dal budak veren ve kökleri derinden beslenen bir ağaca benzetmekte (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 101) ve bu durumu şu mısralarda ifade etmektedir:

“Şimdi, sen bizdeki kudretleri eşsen bir bir,
Göreceksin ki: Bu millette fazilet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: Din-i Mübin.”
Hâdisat etmesin oğlum seni aslâ bedbîn...
İki üç balta ayırmaz bizi mâzîmizden.
Ağacın kökleri mâdem ki derinder cidden,
Dalı kopmuş ne olur? Gövdesi gitmiş, ne zarar?
O, bakarsın, yine üstündeki edvârı yarar,
Yükselir, fişkırıp, âfak-ı perişânımıza;
Yine bin vâha serer kavrulan imânımıza (Ersoy, 1989, 522; 2016, 591)

Özellikle belirtilmelidir ki Âkif’e göre, dinden kaynaklı yaşanan toplumsal problemler, dinin teorisinden değil, dindarın zihniyetinden diğer bir ifade ile Müslümanların yanlış din algısından kaynaklanmaktadır (Öz, 2013, 18/30:144; Bağlıoğlu, 2016, 21: 36). Öyle ki O’nun döneminde idareciler, halkı şeriat adına bir takım hurafelerle korkuttuğu, halkın da İslâmiyet’i suistimal ettiği durumlar söz konusudur. Örneğin; “Karı dövmüş, boşamış... Emr-i İlahi ne denir” (Ersoy, 2016, 162) mısrası ile Âkif, cahil halkın karı dövmeyi sanki İslâmiyet emrediyormuş gibi algılamasına neden olduğu hususuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle Âkif’in, yaşadığı dönemdeki yanlış Müslümanlık anlayışını eleştirdiği şiirinde, yaşanan Müslümanlık anlayışı ile bir hesaplaşma ve doğruyu insanlara gösterme çabası görülmektedir (Bacaksız, 2008, 82, 105).

“Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...
Âlem aldatmaksa maksad, aldanan yok, nafi!le!
Kaç hakiki Müslüman gördümse, hep makberdedir;
Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerde” (Ersoy, 1989, 377)!

Bu nedenle Âkif’e göre, toplumun değişim ve gelişimine yönelik olarak Müslümanları içine düştükleri dinî, ahlâkî ve kültürel yozlaşmadan ve bunların sosyal ve siyasi yansımalarından kurtarmak için, din/fıkıh anlayışının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü İslâm hayat dinidir, yaşamın her alanını etkiler. Ancak şu anda İslâm dünyasında yaşanılmakta olan din, gerçek İslâm değildir (Bağlıoğlu, 2016, 21: 31, 36). Bu durumu şu mısralardan açıkça anlamak mümkündür:

“Ah o din nerde, o azmin, o sebâtin dini,
O yerin gökten inen dini, hayâtın dîni?
Müslümanlık pak sîretten ibaretken yazık!
Öyle saplandık ki levsiiyata: Hâlâ çıkmadık” (Ersoy, 1989, 386).

Öte yandan Âkif, İslâm’ın toplumun değişim ve gelişime engel olmadığını şu mısralarla vurgulamaktadır:

Hâil olsaydı terakkîye eğer Şer’i mübîn,
Devr-i mes’ud-i kudûmuyle giren asr-ı güzîn,
En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhur” (Ersoy, 1989, 243)?

Bu bağlamda Âkif, gerçek anlamda Müslüman olabilmenin gereğine ve dindeki bütünlüğe verdiği önemi ve değeri; “... dinin bir küll olduğunu ve bu küllü dağıtıp iki üç cüz’üne sarılmakla Müslüman olamayacağımızı kafalarımıza iyice yerleştirmeliyiz” (Şengüler, 2013, 9: 327) ifadesi ile vurgulamaktadır.

Âkif, gerçek anlamda Müslüman olabilmek için dinin fikhî boyutunun bütünüyle yaşanması gerektiğine ise şu ifadelerle dikkat çekmektedir: “... sizler Müslümanlığı bir iki farzı, o da yarım yamalak olmak suretiyle, eda etmekten ibaret zannediyordunuz. Zaten bütün dünya yüzündeki Müslümanların felaketine en başlı bir sebep varsa o da Şeriat-ı Garra-yı Muhammediye’nin (Hz. Muhammed’in nurlu, parlak şeriatının/İslâmiyet’in) bir küll olduğunu yani birçok evamir ve ahkâmdan müteşekkil bulunduğunu, binaenaleyh Müslüman namı altında yaşayan adamın “Ben Müslüman’ım” diyebilmesi için İslâm’ın ne kadar şartları varsa, farzları varsa hepsini birden eda etmesi lazım geleceğini hiç hatırlarına getirmemeleridir” (Şengüler, 2013, 9: 325-326).

Nitekim Âkif, Müslümanların cehaletleri yüzünden durağan duruma düştükleri dolayısıyla, bu durumdan kurtulup dinamik bir duruma geçmek için, cehaletten kurtulmaları ve ilim sahibi olmaları gerektiği inanmaktadır (İmamoğlu, 2016, 45:22). Bu inancını da, Kur’ân-ı Kerim’in:

“...هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ” (ez-Zümer, 39/9) âyetinden alarak şu mısralarla dile getirmektedir:

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”
Olmaz ya... Tabii... Biri insan biri hayvan!
Öyleyse “cehalet” denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştan başa millet.

Kâfi mi değil, yoksa bu son dersi felaket? (Ersoy, 1989, 277; 2016, 272)

“Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!

İslâm'ı da “batsın” diye tutmuş, yediyorsun”(Ersoy, 2016, 273)!

“Allah'tan utan! Bari bırak dini elinden...

Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!

Lâkin ne demek bizleri Allah ile iskât?

Allah'tan utanmak da olur ilm ile...Heyhât” (Ersoy, 1989, 278; 2016, 274)!

Ebû Hanife'ye göre fıkıh ilmi; (الفقه, معرفة النفس ما لها وما عليها عملا) *kişinin leh ve aleyhine olan şeyleri bilmesi* (Karaman, 1996, 13: 1) şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile fıkıh, *kişinin günlük pratik hayatta/amel yönünden hak ve sorumluluklarını bilmesidir*. Fıkıhın bu tanımından hareketle Âkif'in, toplumun değişim ve gelişimine yönelik olarak, “İnsan” başlıklı şiirinde insanın esas gayesini belirtirken, hak ve sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Çünkü bireylerin hak ve sorumluluklarını iyi bilmesi güvenli bir insan, güvenli ve huzurlu bir toplum demektir.

Âkif, insanlara en yüce ahlâkı, birliği, yardımlaşmayı, çalışmayı, ilme yönelmeyi emreden Kur'ân ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak, özellikle Hakkın Sesleri'nde fıkıhın ahlâkî boyutu ile ilgili görüşlerini temellendirmektedir (Bkz. Ersoy, 2016, 247 vd.; Durak, 2016, 37/2:153).

Öte yandan, Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve Doğu'nun geri kalmasını Doğu âlemi için bir tehlike gören Âkif, gençliğe önemli bir görev yüklemektedir. Özellikle, kaybolan üç asrın telafisi için, gençler Batı'ya gidecek ve Doğu'nun kurtuluş reçetesi olan marifeti mutlaka Doğu'ya getirecektir. Bunun için de Âkif'in, Batı'nın sosyal hayatına, yaşam tarzına değil, sadece ilmine talip olunmasını istediği (Cirhinlioğlu ve Tektaş, 2019, 7(1):106) şu mısralarından açıkça anlaşılmaktadır:

“Sade Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.

O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin”(Ersoy, 1989, 522; 2016, 592).

Âkif, yaşadığı dönemde halkın gerçek Müslümanlığı yaşamamasının nedenlerinden biri olarak ilmiye sınıfının bozukluk ve yetersizliğini;

“Hele ilmiye bayağıdan da aşağı bir turşu!

Bâb-ı Fetva denilen dâire ümmi koğuşu,

Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker;

Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdîasker”(Ersoy, 2016, 204)! mısralarıyla açıkça eleştirmektedir.

Öte yandan Âkif, toplumsal sorunlar üzerinde dininin etkisi olup olmadığı noktasında yaptığı gözlem, değerlendirme ve analizler sonucunda, bireylerin günlük hayatta dine ilişkin olarak kullandığı ifadeler ve fıkıh anlayışından hareketle toplumun, dinî/fikhî birçok kavramı ve esasları yanlış anladıkları sonucuna varmıştır (Bacaksız, 2008, 82). Maalesef bu durum günümüzde de inkâr edilemez bir gerçekliktir

(<https://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyat/files/yanlis-algilar-ve-dogru-islam-30122016.pdf>).

Âkif'e göre gerçek dinin/fıkıhın yaşanamama nedenlerinden birisini de "şeriatın" suistimal edilmesi, anlaşılmamasıdır. Diğer bir ifade ile Âkif, insanların "şeriatı" anlamadıkları gibi, aynı zamanda onu yanlış yorumladıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

"Zavallı şeriat! Kimlerin elinde, hem de ne işlere alet olduğunu biliyor musunuz? Allah aşkına biz daha ne zamana kadar şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı tahayyül edeceğiz. Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında bir ölü yatmış gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adeta tasarruf ediyor. Yahu, şu mezarı kaldıralım desek kıyametler kopuyor. "Şeriatın müsaadesi yoktur, ne yaparsın?" deniliyor. Demek bizim o mülevves hükümeti sabıkamız Müslümanlığı şekli-i aslisinden o kadar çıkarmış ki hala simayı hakikisini tanıyamıyoruz, hala bir emr-i hayre teşebbüs edeceğimiz zaman "sakın şeriat buna mani olmasın" demek istiyoruz. Pek kolay. Evvela parmaklığı, sonra taşları kaldırılır. Daha sonra başındaki ağaçlar kestirilir. Bu işler bitince zemini düzeltilip bırakılır. Vakıa aklen böyle. Hayır, efendim, şer'an de böyle"(Şengüler, 5: 126-127).

Âkif, ne yazık ki günümüzde de pek çok insanın zihninde itici ve ürkütücü bir yeri bulunan şeriat teriminin, kendi yaşadığı dönemde Müslümanlar veya Müslüman olmayanlar tarafından yanlış algılanma nedenleri üzerinde durmuştur. Nitekim O, Köse İmam şiirinde çok evliliği şeriatın emri olarak gören avamdan bir kişinin, şeriatın bu konudaki hükmünü bilmediğini ortaya koyarken, hem Müslüman olmayan Batı'lılara hem de İslâm'ın öngördüğü dinî-ahlâkî değerlerden uzak olan ve şeriatı tanımayan Batı'lılara onu tanıtmaya endişesi gütmüştür. Ayrıca, yönetimi elinde bulunduranların, kendi siyasi konumlarını kaybetmemek için şeriatı gerekçe göstererek toplumun değişim ve gelişimine engel olmaları da, şeriatın yanlış algılanmasının nedeni olarak görülmektedir (Kaya, 2009, 80). Dolayısıyla Âkif, şeriatın içeriğinin bilinmemesini veya yanlış bilinmesini şu mısralarla eleştirmektedir:

"Hele biçâre şeriatle nasıl oynanıyor!

Müslümanlık bu mu yahu? Diye insan yanıyor" (Ersoy, 2016, 162).

Burada özellikle din ile şeriatın kapsamı üzerinde kısaca durmak Âkif'in toplumun değişim ve gelişimine yönelik fıkıh anlayışı ile ilgili düşüncelerini anlaşılır kılacaktır. Din, ilk insandan günümüze bütün insanlığı kapsayan, Şâri'in tevhid inancı üzerine kurmuş olduğu, vahye dayalı, zorunlu ve asla değişmesi düşünülemeyen evrensel hükümlerdir. Bu nedenle insanların her birini ilgilendirdiği için evrensel olması ve aynı zamanda kıyamete kadar devamlı olması da dinin zorunluluk ilkesinin göstergesidir (Sağlam ve Tuz, 2017, 2/4: 302).

Diğer ifade ile Kur'ân ve Sünnet'in açık ifadelerine dayanan ve dinden olduğu zorunlu olarak bilinen şer'î hükümler şeriat, bu ilahî kaynaklı şer'î delillerden, istidlal yoluyla elde edilen görüş ve hükümler ise fıkıhtır (Karaman, 1996, 13: 12). Bu durumda fıkıh bir taraftan ilahî naslara, diğer taraftan da bu nasların beşeri yorumlarına dayanmakta ve şeriatı içinde taşımanın yanında, bu şeriatın farklı sosyal şartlara ait yorum ve uygulamalarını da kapsamaktadır. Dolayısıyla, şeriat insanın, toplum içerisinde mutlu, huzurlu bir yaşam sürdürebilmesi için, gerek nass yoluyla bildirilmiş gerekse içtihadî yöntemlerle elde edilmiş, İslâm'a ait dinî, ahlâkî ve hukukî hükümlerin bütününden oluşmaktadır (Türcan, 2010, 38: 571).

Bu bağlamda dinin, itikat, ibadet ve ahlâkî ilkeleri asla değişmezken, hukukun/fıkıhın değişken olması kaçınılmazdır. Bütün dinlerin korumayı amaçladığı beş temel esas; can, din, mal, akıl ve neslin korunması fıkıh usûlünde *makâsîdu's-şeria* kapsamında ele alınmaktadır (Gazâlî, 1993, 1:174, 179; Zeydan, ts., 379). Bunlar aynı zamanda bütün semavî dinlerin ve bütün insanlığın evrensel ilkeleri olup, toplumsal düzen dolayısıyla bireylerin yaşadığı zaman ve mekânla ilişkilidir. Değişen toplumsal şartlara bağlı olarak, bu ilkelerin korunması ve maksatların gerçekleşmesi akılla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, Kur'ân'da verilmiş olan

genel ilkelerin değişen toplumsal şartlara göre değişmesi şeriatın kapsamındadır (Sağlam ve Tuz, 2017, 2/4: 309). Âkif'in şeriat anlayışı da, İslâm dininin iman, ahlâk, ibadet ve insan ilişkilerinin bütününe kapsamaktadır (Kaya, 2009, 79). Bu nedenle Âkif'in cemiyet üyelikleri, seyahatleri, vaazları, şiir ve makalelerin esas amacı; ülkenin tekrar eski, parlak günlerine kavuşmasını sağlamak, hizmet üretemeyen atıl durumdaki kurumların ıslahını gerçekleştirmek, vatandaşların inanç ve uygulamada İslâmî/fikhî hassasiyetlere sahip olmasını temin etmek ve ayrılık/tefrika yerine birliği/vahdeti oluşturmaktır (*Fikriyat* 2017).

“Girmeden bir tefrika bir millete düşman giremez.

Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez” (Ersoy, 1989, 41) mısraları ile Âkif, toplumun değişim ve gelişimine yönelik olarak toplumuda birlik ve beraberlik ruhunun devamlı canlı tutulması için dinin/fikhin bütünleştirici gücünün ön plana çıkarılması ve toplumsal dayanışma anlayışının daha da gelişmesine dikkat çekmektedir.

Nitekim birey ve toplumun dinî-ahlâki değerler ile inşa edilmesini esas alan fikhî anlayış (bkz. Erol, 2016, 6/2: 229-254), toplumun varlığını, birliğini, işleyişini ve devamlılığını sağlar. Toplum tarafından gerekli görülen temel ahlâk prensipleri, toplumsal düzenin en önemli kurallarıdır. Dolayısıyla Âkif, bir toplumun kendi dinî-ahlâki değerleriyle ayakta kalabileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Gökten inmez bir de hiçbir şey... Bütün yerden taşar;

Kendi ahlâkiyle bir millet ölür, yahud yaşar”(Ersoy, 1989, 385).

Sonuç olarak Âkif'in fikhî anlayışının, fikhî ilminin karakteristik özelliklerinden biri olan din-ahlâk ve hukuk bütünlüğü (Detay için bkz. Köse, 2014, 47-60) ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Âkif'e göre her milletin yükselmesini sağlayacak olan unsurlar kendi özünde yer almaktadır. Bu nedenle O, din ile dünya işlerinin ayırt edilemeyeceği, yanlış din algısının düzeltilmesi gerektiği, eğitim kurumlarının ıslah edilmesi ve yaygınlaştırılması, Avrupa'nın ilerlemesini sağlayan unsurların taklit edilebileceği ancak milli bünyemize uymayacak olan unsurların ayıklanması ve toplumda tefrikaya son verilip birliğin sağlanması gibi savunduğu pek çok hususu, hem bireysel hem de sosyal hayata yansıtmaya ve toplumun motivasyonunu artırmaya çalışmıştır (Öz, 2013, 18/30:159).

Sonuç olarak Akif, daha çok bir şair olarak bilinmekle birlikte, iyi bir müfessir, güçlü bir hatip ve aynı zamanda yaşadığı toplumun problemlerini kendine dert edinmiş bir siyaset adamıdır. Asıl mesleği olan baytar hekimliğinden çok, yazdığı şiirler ve verdiği vaazlar vasıtasıyla toplumsal problemlere çözüm önerileri sunmuştur. Böylece, Âkif'in fikhî anlayışının temelinde, fikhî ilminin toplumsal değişimlerde ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verme ve yeni problemlerin çözümü için içtihat metotları geliştirerek, toplumsal değişime uyum sağlayabilme amacının yattığı söylenebilir.

Sonuç

İslâm dininin ibadet ve hukuk ilmi olarak fikhî, Müslüman toplumlarda, İslâmî değerler ve prensipler çerçevesinde gerçekleşecek olan değişimin temel düzenleyici faktörüdür. Fikhî, hem bireye hem de topluma istikrar bilinci kazandırmakta, değişebilen hükümler toplumsal değişimi, değişmeyen hükümler ve küllî kaideler ise toplum istikrarını sağlamaktadır.

Mehmet Âkif'in yaşadığı dönemde toplum; bir taraftan modernleşme hareketlerinin görüldüğü Tanzimat ile Batılı değerler, diğer taraftan geleneksel ve dinî kurumlar olmak üzere iki farklı anlayışı barındırmaktadır. Çalışmamız sonucunda Âkif'e göre;

a) Toplumun kurtuluşunun tek çaresi dindir ve dinin teorik boyutundan ziyade pratik/fikhî boyutunun yaşanması toplumsal kurtuluşu gerçekleştirecektir. Toplumun değişim, dönüşüm ve gelişimi için, mevcut din ve ilim anlayışının doğrudan Kur'ân ve Sünnet'e ve selef ulemasına dayanarak aklın ışığında ıslah edilmesi ve dinin teorisinin doğru bir şekilde anlaşılabilir olarak pratiğe yansıtılması gerekir.

b) İslâm Medeniyetinin geçmişi, Batı medeniyetinden her alanda daha üstün ve parlak bir medeniyet içermektedir. Dönemindeki medenî gelişiminin önünde dinin/fikhin bir engel olarak görülmesi anlayışı yanlıştır.

c) Dinden kaynaklı yaşanan toplumsal problemler, dinin teorisinden değil, dindarın zihniyetinden diğer bir ifade ile Müslümanların yanlış din/fıkıh algısından kaynaklanmaktadır.

ç) Dinî alanda yenilenme, dinin dışına çıkmadan, sürekli olarak değişen, yenilenen zamanlarda, mekânlarda ve şartlarda dindar olmanın ihtiyaçlarını karşılamaktır.

d) İslâm dünyasının bütününde yaşanan ilim ve teknolojik gerileme problemini ortadan kaldırmak için, insanın, dinî-ahlâkî ve kültürel değerlerine sahip çıkarak, çağın getirdiği bilim ve teknolojiyi elde etmeye çalışması gerekir. Akif'in, insanı yücelterek, insanın "ben bir şey yapamam" düşüncesindeki yanlış inancını kırmaya çalışması toplumun değişim ve gelişimine yönelik fıkıh anlayışını ortaya koymaktadır.

e) Fıkıhın zamanın şartlarına uyması için öncelikli olarak fikhî doğru bir şekilde bilen ve fikhî anlayacak, anlatacak din adamlarının yetişmesi gerekir. Kıyamete kadar varlığını devam ettirecek olan bir içtihat kapısı, Kitab'ı, Sünnet'i ve icmâ'ı doğru anlayacak ilim ehli aksiyon insanlarına açıktır.

f) Gerçek dinin/fikhin yaşanmama nedenlerinden birisi de insanlar tarafından şeriatın suistimal edilmesi, anlaşılmaması ve yanlış yorumlanmasıdır. Akif'in şeriat anlayışı, İslâm dininin iman, ahlâk, ibadet ve insan ilişkilerinin bütününe kapsamaktadır.

g) Âkif'in toplumun, dinî/fikhî birçok kavramı ve esasları yanlış anladıkları görüşü ne yazık ki günümüzde de inkâr edilemez bir gerçekliktir.

h) Âkif'in fıkıh anlayışı, fıkıh ilminin toplumsal değişimlerde ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verme ve yeni problemlerin çözümü için içtihat metotları geliştirerek, toplumsal değişime uyum sağlayabilme hedefiyle örtüşmesinin yanı sıra, fıkıh ilminin karakteristik özelliklerinden; din-ahlâk-hukuk bütünlüğü ile dünya-ahiret bütünlüğü ile de örtüşmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, A. M. (1982). *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, H. (1992). *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ali Haydar, E. (1991). *Düreru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Beyrut.
- Âmidi, E. H. S. (ts.) *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Kahire.
- Apaydın, H. Y. (2000). "İctihad", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 21: 432-445.
- Bacaksız, H. (2008). *Mehmet Âkif Ersoy'da Aile, Toplum Ve İnsan*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bağlıoğlu, A. (2016). “Mehmet Akif’in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri 1 “Asrın İdrakine İslam’ı Söyletmek”, Elazığ: *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 21: 29-45.
- Bayyığıt, M. (1999). “Mehmet Akif’te Din Ve Toplum Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*”, Konya, Sayı: 8, 53-68.
- Bodur, H. E. (1997). “Akif’e Dini Sosyolojik Bir Bakış”. Erzurum: *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13: 21-29.
- Buhârî, M. b. İ. (ts.). *Sahihu’l- Buhâri*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul.
- Cessâs, A. er-R. (1994). *el-Fusûl fi’l-Usûl*, (my.), Kuveyt.
- Cirhinlioğlu, Z.&Tektaş, M. (2019). “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar.” *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 99-109.
- Cüveynî, A. b. Y. (1997). *el-Burhân*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- Çalış, H. (2020). “Din Ve Değişim”, Mülâkat: Cemal Kalkan. *Tevilat Dergisi*, 1(1), 239-249.
- Çiftçi, N. (2021). “Mehmet Âkif Ersoy Ve Kur’ân’a Dönüş Projesi”, *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 6 (8), 60-68.
- Durak, N. (2016). “Mehmed Akif Ersoy’un Düşünce Dünyasında Ahlâk, Erdemler Ve Medeniyet İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 37 (2), 151-169.
- Erdal, M. A. (2018). “Şartların Değişmesiyle Kur’ân Ahkâmının Güncellenmesi: Hz. Ömer Örneği”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZIFDER]*, 13, 213-231.
- Erdoğan, M. (1994). *Ahkâmın Değişmesi*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- Erol, A. 2016). “Fıkhî Bakış Açısıyla Ahlâkî Değerlerin Kazandırılması”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KUSBD)*, 6 (2), 229-254.
- Ersoy, M. Â. (1989). *Safahat*, Haz. Faruk Sağlam. Huzur Yayın-Dağıtım, İstanbul.
- , (2016). *Safahat*, BEM-BİR-SEN Adına Sahibi Mürsel Turbay, Rumman Prodüksiyon A.Ş. Araştırma Ekibi, Ankara.
- Fikriyat*, (2017). “Mehmet Âkif’in Gerçekleşmeyen Projeleri”. <https://www.fikriyat.com/edebiyat/2017/12/27/mill-sairimiz-mehmet-kif-ersoyun-gerceklesmeyen-projeleri>
- Gazâlî, M. b. M. (1983). *Mîzânu’l-Amel*, Daru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut.
- , (1993). *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, (m.y.). Beyrut.
- Genç, M. (2019). *Fıkıh ve Toplumsal Değişme: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gül, Ş. (2019). “Toplumsal Değişim ve İslâm Hukuku”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Cilt: 5, 19-52.
- İbn Âşûr, M. T. (ts.), *Makâsîdû’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Daru’n-Nefâes, Umman.
- İbn Âşûr, M. T. (2013). *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*. Çev.: Mehmet Erdoğan. Vecdi Akyü, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- İbn Hacib, C. O.b. Ö. (1326). *Muhtasaru’l-Münteha*, my., Kahire.

- İmamoğlu, A. (2010), “Mehmet Akif’te Medeniyet Kavramı”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 21(3), 165-171.
- İmamoğlu, T. (2016). “Mehmet Âkif Ersoy’da Düşünce-Eylem İlişkisi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı: 45,15-25.
- Karaman, H. (2020). “Din Ve Değişim”. Mülâkat: Süleyman Şahin, *Tevilat Dergisi*, Konya, 231-238.
- , (1996). “Fıkıh”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 13, 1-14.
- Kaya, H. (2009). “Mehmet Akif Ersoy’un Dini Ve Siyasi Fikirleri”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kodalak, M. E. (2018). “Mehmet Akif’in Millet, Medeniyet Ve İslâm Ülküsü.” *Anadolu Mektebi Mehmet Akif Okumaları “Akif’i Anmak Asım’ı Yaşamak” Bildiriler Kitabı*, MAKÜ Yayınları, Burdur.
- Köse, S. (2014). *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- el-Münâvî, T. b. N. A. (1998). Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmi’i’s-Sağîr. thk. Hamdi Dimurdâş Muhammed, Mektebetu Nezâru Mustafa el-Bânî, Riyad.*
- Müslim, İ. el-H. (1981). *el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim (el-Câmiu’s-Sahih)*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Öz, S. (2013). “Mehmet Akif Ersoy’da Geri Kalmışlık ve Kalkınma Problemi (Safahat Örneği)”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 30, 140-161.
- Paşa, S. (2017). *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, Çev. Bahâ Arıkan, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Sağlam, H.&Tuz, S. (2017). “Din Ve Şeriat Sorunsalı Üzerine Bir Tahlil”. *Universal Journal of Theology*, 2 (4), 302-310.
- Sargın, İ. (2003). “Değişim ve Hukuk”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş, 2, 103-115.
- Şa‘bân, Z. (1996). *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.
- Şâfiî, M. b. İ. (1979). *er-Risâle*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire.
- Şâtıbî, İ. b. M. (1997). *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, Suudî Arabistan.
- Şelebî, M. M.(2016). “Maslahatın Değişmesi Sebebiyle Hükümlerin Değişmesi”. “Talîlü’l-Ahkâm” adlı eserde yer alan “ fi Tebeddüli’l- Ahkâm bi Tebeddüli’l-Mesâlih” adlı bölüm, Çev. Şirin Gül, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2) 37, 291-310.
- Şengüler, İ. H. (2013). *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyyatı (1-10)*, Kitap Rengi Kitabevi ve Yayınevi Hizmetleri Tic. Ltd. Şti., İstanbul.
- Şulul, Kasım-Yargıcı, Atilla-Kurt, Hüseyin ve Sabuncu, Ömer= (Editörler). (2016). *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Yanlış Algular ve Doğru İslâm Sempozyumu Bildirileri*, Şanlıurfa, 1-839.

<https://ilahiyyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyyat/files/yanlis-algilar-ve-dogru-islam-30122016.pdf>

Türcan, T. (2010). “Şeriat”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 38, 571-574.

Tirmizî, S. es-S. (1998). *Sünen*, thk.: Beşşâr Avvâd Ma‘ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.

Uzunpostalcı, M. (2003). “Günümüzde İslâm Fıkhının Durumuna Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, Sayı:2, 9-14.

Wach, J. (1973). “Toplumun Sırf Dinî Teşkilâtlanması”. Çev. M. Rami Ayas, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara.

-----, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

ez-Zerkâ, A. M. (1989). *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhıyye*, my., Beyrut.

Zeydan, A. (ts.), *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, Derseâdet, İstanbul.